

Наратологічний аналіз роману Барбари Редінг «Безумці»

У статті досліджено наративну структуру роману Барбари Редінг «Безумці», з'ясовано особливості функціонування всіх елементів наративу. Визначено, що у творі домінує суб'єктивна манера оповіді (форма діалогізованого монологу). Для наративу визначальний прийом текстової інтерференції. Авторську стратегію викладу реалізовує дієгетичний наратор, який часто виявляється обмеженим у своєму знанні, і тоді виклад підтримується всезнаючим недієгетичним наратором.

Ключові слова: наратив, наратор, суб'єктивна манера оповіді, діалогізований монолог.

Постановка наукової проблеми та її значення. Аналіз досліджень цієї проблеми. Барбара Редінг – молода українська письменниця. Її перша збірка новел «Вплив сучасної української поезії на сексуальність неземних істот» вийшла 2008 р. Роман «Безумці» (2012) засвідчив творчу еволюцію талановитої авторки. Твори письменниці привернули увагу критиків і літературознавців (П. Кралока, О. Солов'я та ін. [9; 3]), які відгукнулися рецензіями. Роман Барбари Редінг «Безумці» своєрідний за тематикою, жанром, структурою твору, який потребує ґрунтовного вивчення. Його присвячено історії кохання Михайла Коцюбинського й Олександри Аплаксіної. Для реалізації свого художнього задуму – розкриття взаємин двох закоханих – авторка обирає суб'єктивну форму викладу. Наративний рівень роману «Безумці» ще не ставав предметом літературознавчого аналізу, цим зумовлена актуальність дослідження.

Мета статті – дослідити наративну структуру роману Барбари Редінг «Безумці»; з'ясувати особливості функціонування всіх елементів наративу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Домінування суб'єктивної манери оповіді в сучасній літературі зумовлене інтересом до внутрішнього світу людей, а також «розумінням життя як сукупності різних світоглядів і засадничих орієнтацій» [8, с. 200]. Оповідач у романі персоніфікований, авторка віддає право голосу героїні Олександрі Аплаксиній, яка розкриває таїну великого кохання читачеві. Наратор, ідентифікований з одним із персонажів сюжету, за Ж. Женеттом, називається гомодієгетичним. Оповідь від першої особи переконує читача в достовірності зображеного, за допомогою наратора скорочується дистанція між автором і читачем.

У романі Барбари Редінг переважає форма «діалогізованого наративного монологу» [11, с. 105], адже відчутна установка на фіктивного адресата (героїня постійно подумки звертається до коханого, згадує розмови з ним): «Пригадую, на одній із зустрічей ти спитав, чи хочу виїхати з Чернігова прямо завтра, так, як стоїмо... Запитала куди саме поїдемо» [7, с. 7]. М. Гловінський такий тип наративу називав «нарація як вимовлений монолог». Він відзначив, що цей тип має характеризуватися діалогічною зверненістю до адресата, перевагою екзегезису над дієгезисом, поєднанням елементів казання (рос. «сказ») з риторикою [11, с. 106].

Адресат наративу героїні – Михайло Коцюбинський. Проте діалогічність наративу часто лише інсценізується, вона не переходить межу свідомості наратора. Фіктивний адресат (М. Коцюбинський) не є реальним співрозмовником, який міг би втрутитися з індивідуальними репліками. Діалоги з героєм подають крізь призму сприйняття Аплаксіної-наратора, у формі її спогадів чи здогадів, супроводжуються коментарями та репліками: «Ти, звісно, засмучуєшся. І думаєш, що не кохаю. Я кохаю. Та переймаюсь твоїм почуттям чи не найбільше» [7, с. 49]. Цей діалогізований монолог виконує наративні функції: наратор намагається вразити читача відвертістю думок і почуттів героїні, глибиною самоаналізу.

На думку І. Папуші, наратив – це репрезентація певної історії, яка має свій час і простір [6]. Оповідь Олександри Аплаксіної починається з кульмінаційного моменту – вибору героя поміж родиною та коханою жінкою. Проте наратив розмикається спогадами героїні про першу зустріч із героєм. Автор неодноразово вдається до миттєвої зміни часових координат, адже твір має чимало ретроспективних відступів про спільну роботу в статистичному бюро й зародження кохання між героями. У викладі подій порушена хронологічна послідовність, вона збудована як фрагментарна, дискретна оповідь, для якої характерна монтажна композиція. На думку Л. Скоріної, визначальна

риса такого типу композиції – це те, що «сув'язь окремих епізодів асоціативно-емоційна, а не логічно-сміслова» [8, с. 154].

У наративі роману переплітаються голоси двох персонажів – наратора й героїні. На думку Ж. Женетта, важливо відділити того, хто говорить, від того, хто бачить [6, с. 7]. В. Шмід характеризує таку наративну ситуацію, як «коливання між дієгетичним наратором і всезнаючим недієгетичним наратором» [11, с. 54]. У романі «Безумці» наратор із певної часової дистанції оцінює вчинки та почуття героїв: «Наразі міркую, чи не мав ти тоді відчуття, що наближаєш до себе мене» [7, с. 7]. Нараторові відомо більше, ніж героїні, оскільки неодноразово використовується прийом антиципації. Так, оповідач повідомляє те, що відбудеться з героїнею або героєм через деякий час: «Із нетерпінням чекаю грудня п'ятого року, коли зізнаєшся, що не витримуєш, і писатимеш до мене (кохатимеш мене)» або «переконатися ж у твоїй винятковості я зможу вже незабаром» [7, с. 30]. Автор наділяє наратора правом передбачати долю деяких персонажів: «Таким тебе побачать і дружина Пешкова, Марія, і її син від попереднього шлюбу, Юрій (у майбутньому відомий режисер Желябужський)» [7, с. 89]. Такий тип наративу притаманний автобіографічним творам, у яких події змальовуються двовимірно: крізь призму сприйняття автобіографічного героя й оповідача.

Отже, у творі виявляється текстова інтерференція, що є «гібридним явищем, у якому змішані мімезис і дієгезис (у платонівському сенсі), поєднуються дві функції – передача тексту персонажу і власне оповідь (яка здійснюється у тексті наратора)... це явище можливе у різних формах, найбільш поширені з них – невластне-пряме мовлення і непряме мовлення» [11, с. 111]. Специфіка обраної форми викладу полягає в тому, що судження оповідача непомітно перетікають у внутрішні монологи героїні. Вона розмірковує про почуття Коцюбинського до неї, про його внутрішній конфлікт між обов'язком і почуттями, переймається його здоров'ям, матеріальними проблемами тощо. В. Шмід називає такого наратора імпліцитним, оскільки зовнішній світ наратора мало цікавить, він сприймає його лише крізь призму власної свідомості й підсвідомості.

Авторка поєднує різні часові пласти (минулий, теперішній, майбутній), обираючи найбільш художньо значущі фрагменти з історії взаємин М. Коцюбинського та О. Аплаксіної, показуючи розвиток почуттів героїв у часі й просторі. Словами В. Ізера, «це калейдоскоп перспектив, пре-інтенцій та спогадів» [2, с. 353].

У центрі наративу – Михайло Коцюбинський, талановитий письменник і закоханий чоловік. У романі своєрідно висвітлюються події його особистого життя та творчої біографії. Увага зосереджується на тих подіях, які були визначальними для формування характеру або вплинули на подальше життя письменника (стосунки з матір'ю, сестрами, дружиною, дружба з Гнатюком тощо). На думку Ю. Лотмана, автор художньої біографії («літопису життя») має насамперед заповнити документальні лакуни, домислюючи або переосмислюючи певні факти із життя героя [4, с. 805]. Неодноразово згадується дитинство героя (відсутність порозуміння між батьком і матір'ю, непростий характер матері, матеріальні проблеми родини), оскільки героїня вважає їх першопричиною подальших життєвих негараздів та психологічної дисгармонії письменника.

На деяких моментах біографії наголошено тому, що вони пов'язані з творчістю (перебування в маєтку Чикаленка в Кононівці, подорож Карпатами). Наратор розкриває особливості творчої лабораторії письменника («Кожна написана річ – вистраждана, тому частіше засмучуєшся, а не радієш. Дивуєшся – нащо тоді писати» [7, с. 72]), коментуються творчі задуми письменника, визначається й роль Олександри Аплаксіної у творчому процесі як «критика-друга» [7, с. 72].

Наратив у творі має виражену мовну манеру зі своєрідним синтаксисом. Велика кількість вставних конструкцій, позначених у творі графічно (наведені в дужках чи виділені курсивом), допомагають читачеві краще збагнути те, що відбувається між закоханими. За формою це можуть бути вставні оповіді, розлогі та стислі коментарі, уточнення. Так, один із коментарів героїні розкриває певну рису вдачі героя: «Ні, я не думаю, що це можна пояснити флегматичністю. (Ти – вразливий і запально реагуєш на все те, що відбувається з людиною)» [7, с. 18]. Уточнення часто розкривають емоційні реакції, переживання, передчуття героїв: «Нерви такі напружені, що не можеш спати. (А чи переймаєшся ти мою відсутністю і досі у твоєму житті?)» [7, с. 18].

Найбільш авторитетна позиція «я-героя», який поєднує дві іпостасі: гомодієгетичного наратора та всезнаючого недієгетичного наратора. Проте інколи читач вирізняє ще голос письменника, адже до оповіді вмонтовано уривки його листів. Один із листів увиразнює портрет М. Коцюбинського як письменника, скромного, вимогливого до себе, самокритичного: «...поки обдумую сюжет, поки в

уяві малюються люди, події й природа, я почуваю себе щасливим: таке все яскраве, свіже, повне і сильне, що я тремчу од зворушення. Але доволі сісти мені і взяти перо до рук, як з-під пера усе те виходить блідим, анемічним, безбарвним, мені не стає слів, аби віддати те, що я зараз так сильно пережив» [7, с. 19]. Наратив роману розмикається також і фрагментами творів письменника («Сон», «На камені», «Ялинка», «Тіні забутих предків»). Так, наприклад, цитати з етюду «Сон», повісті «Тіні забутих предків» наголошують на духовній єдності двох закоханих.

М. Ткачук відзначав певну обмеженість суб'єктивної форми викладу, гомодієгетичний оповідач, «на відміну від імперсонального всезнаючого автора-медіума, не може вільно переміщуватись у часі й просторі» [10, с. 427]. Тому мандрівку М. Коцюбинського на Капрі гомодієгетичний наратор змальовує, переказуючи й коментуючи листи письменника. Наратив Олександри Аплаксіної відзначається вибірковістю та фрагментарністю, адже з великого потоку вражень від подорожі вихоплено окремі події, які запам'яталися, вразили письменника найбільше (знайомство з родиною Пешкових, відвідини зруйнованої землетрусом Мессіни, спілкування з польським поетом Леопольдом Стаффом, релігійне свято на Капрі тощо). Паралельно фіксується і внутрішній стан героїні: її переживання з приводу довгої розлуки з коханим, сумніви в його почуттях, фантазії про спільне життя, важкі передчуття з приводу хвороби митця.

Отже, у творі домінує суб'єктивна форма викладу, однак у деяких фрагментах відбувається непомітна зміна оповідної манери. Оповідь набуває об'єктивних рис, оскільки автор прагне зобразити внутрішній світ персонажів. На думку Ж. Женетта, автодієгетичний наратив «звужений до точки зору одного персонажа-наратора», а гетеродієгетичний наратив дає авторові більше свободи у веденні розповіді [10, с. 427]. Форма викладу залишається першоособовою, але оповідач перебирає на себе роль всезнаючого відавторського наратора, здатного не лише фіксувати зовнішні прояви емоцій героїв, й відтворювати їхні думки й почуття. У такій манері зображено епізод, коли Коцюбинський читає оповідання «Ялинка» власним дітям: «Сцена рубання ялинки вирисовує сльози на всіх дитячих личках, навіть найстаршого Юрка, що уявляє себе *Васильком*» (виділення наше – О. Х.) [7, с. 44]. Тому можемо говорити про наявність своєрідної об'єктивованої форми оповіді.

Наративна стратегія авторки передбачає мінімум зовнішніх подій, сюжет рухають насамперед внутрішні переживання й почуття героїні. Там, де йдеться про зовнішні події, думки наратора максимально сконденсовані, а виклад стислим, написаним «телеграфним» стилем: «Страшенно зайнятий (кабінет статбюро й кабінет удома). Часто слабуєш» [7, с. 28]. Розлогішою, деталізованою оповідь стає, коли йдеться про думки, переживання, почуття героїні, навіяні стосунками з коханим чоловіком.

У романі зображено Олександрю Аплаксіну як людину-інтроверта, яка вмє приховати свої болі та страждання від стороннього ока. Ц. Тодоров наголошував, що «персонаж-оповідач виявляється зображеним по-іншому, ніж решта: якщо про інших персонажів ми дізнаємось із їх безпосереднього мовлення, а також з опису їх оповідачем, то сам він поданий винятково через власне мовлення. Оповідач не говорить, подібно до інших учасників розповіді, а розповідає» [5, с. 4]. Читач найбільше дізнається про героїню з її автохарактеристик. Вона надзвичайно скромна, навіть самокритична: «Напівжартома неодноразово говорила, що здивована твоїм оцим вибором: як можна було покохати таку малопривабливу істоту, як я?». Її схильність до самоаналізу і рефлексій виявляється в тональності наративу, який позбавлений зайвих емоцій: «...думка про те, що насправду ти закоханий у вигадану власною уявою жінку, не покидає мене. На самоті міркую: почуття до мене тобі лише ввижаються» [7, с. 22]. Авторка наголошує, що драма Олександри Аплаксіної полягає не стільки в зовнішніх перешкодах до щастя, як у власному усвідомленні глибини й фатальності цього почуття.

Погоджуємося з думкою Л. Скорини: «Якщо оповідач персоніфікований, то мовна манера оповіді зазвичай так чи інакше співвідноситься з рисами його характеру» [8, с. 200]. Наратор виявляється яскравою особистістю із самобутніми індивідуальними рисами: це інтелектуальна, прониклива, здатна тонко відчувати світ людина: «Ці кілька годин, що у мене є нині намагаюся (щоразу) подовжити у нескінченність. Але я знаю, що нескінченність – це смерть» [7, с. 21].

В описі стосунків героїв авторка інколи уникає однозначності. Певна «недомовленість» інтригує читача, змушує його активізувати увагу, провокує на «домислення» ситуації: «Ти схвалиш мій вибір і непомітно для себе затримаєш руку на обкладинці довше, ніж слід. Щось при цьому подумаєш. Щось при цьому подумаю» [7, с. 20]. В. Ізер стверджує, що в процесі читання утворюються своєрідні лакуни, які читач прагне заповнити по-своєму: «Саме такі невідворотні пропуски стимулюють динамізм оповідання. Тому коли процес читання переривається і нас покинуто у невизначеності, то

з'являється можливість задіяти наші власні здібності для встановлення зв'язків, що дозволяють заповнити лакуни, які залишив сам текст» [2, с. 353].

Відзначимо, що деякі коментарі наратора важливі насамперед для реципієнта. Так, роздуми оповідача про сенс життя талановитого літератора важливі щодо пізнання читачем внутрішніх суперечностей героя: «Я про твоє захоплення літературою, яке уважатимеш щастям. (Утім це захоплення буде одночасно й однією з найбільших драм твого життя – ти не матимеш можливості присвятити їй себе цілком) [7, с. 19]. Зразковим читачем, на думку У. Еко, є суб'єкт, здатний повністю адекватно сприйняти всі потенційні значення тексту [1, с. 222]. На нашу думку, гіпотетичним читачем роману є людина інтелігентна, освічена, внутрішньо вільна, здатна зрозуміти драму життя двох закоханих.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, для роману форма діалогованого монологу наратора визначальна, проте авторка застосовує і об'єктивовану форму оповіді, і деякі прийоми організації автобіографічного наративу (наявність двох суб'єктів викладу, один із яких оцінює пережите із певної часової дистанції). Для наративу роману характерна текстова інтерференція, коли поєднано текст персонажа й власне оповідь, яка здійснюється в тексті наратора.

У романі моделюється такий тип наратора, який впливає на процес сприйняття твору та інтерпретації прочитаного. Авторську стратегію викладу реалізовує гомодієгетичний наратор, який часто виявляється обмеженим у своєму знанні, і тоді виклад підтримується всезнаючим дієгетичним наратором. Останнього визначаємо як наратора імпліцитного, який сприймає всі події крізь призму власної свідомості й підсвідомості. Отже, провідний прийом внутрішньої фокалізації, хоча застосовується й зовнішня фокалізація, оскільки наратор пильно спостерігає за героями, фіксує їхні жести, міміку, інтонацію, емоційні реакції.

Джерела та література

1. Зубрицька М. Homo legens: читання як соціокультурний феномен / М. Зубрицька. – Львів : Літопис, 2004. – 352 с.
2. Ізер В. Процес читання, феноменологічне наближення / В. Ізер // Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів : Літопис, 2001. – С. 349–368.
3. Кралюк П. Такий (не)однаковий Коцюбинський / П. Кралюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://litakcent.com/2012/11/24/takuj-neodnakovuj-kocjubynskij/>
4. Лотман Ю. М. Литературная биография в историко-культурном контексте (к типологическому соотношению текста и личности автора) / Ю. М. Лотман // О русской литературе. Статьи и исследования (1958–1993). История русской прозы. Теория литературы. – СПб. : Искусство, 1997. – С. 804–817.
5. Мацевко-Бекерська Л. Наратологічна проекція концепту «герой» / Л. Мацевко-Бекерська [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/18496/32-Matsevsko-Bekerska.pdf?sequence=1>
6. Папуша І. Що таке наратологія? (огляд концепцій) / І. Папуша [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://papusha.at.ua/publ/1-1-0-30>
7. Редінг Б. Безумці: з історії кохання Михайла Коцюбинського та Олександри Аплаксіної : роман / Б. Редінг. – К. : ВЦ «Академія», 2012. – 184 с.
8. Скорина Л. В. Аналіз художнього твору : навч. посіб. для студ. гуманіт. спец. (філологія, літературна творчість, журналістика) / Л. В. Скорина. – Тернопіль : Навч. кн. – Богдан : [б. в.], 2013. – 424 с.
9. Соловей О. Дівчинка і чудовисько / О. Соловей // Атоми і порожнеча : рецензії. – Луцьк : ПВД «Твердиня», 2012. – С. 60–67.
10. Ткачук М. Наративні моделі українського письменства / М. Ткачук. – Тернопіль : ТНПУ, Медобори, 2007. – 464 с.
11. Шмид В. Нарратологія / В. Шмид. – М. : Язика славян. культуры, 2003. – 312 с.

Хамедова Ольга. Нарратологический анализ романа Барбары Рединг «Безумцы». В статье исследуется нарративная структура романа Барбары Рединг «Безумцы», анализируются особенности функционирования всех элементов нарратива. Определяется, что в произведении доминирует субъективная манера повествования (форма диалогизованного монолога). Для нарратива определяющим является прием текстовой интерференции, когда объединяются текст персонажа и собственно изложение, которое происходит в тексте наратора. В романе моделируется такой тип наратора, который влияет на процесс восприятия произведения и интерпретации прочитаного. Авторскую стратегию изложения реализует диєгетический наратор, который часто бывает ограниченным в своем знании, в таком случае изложение поддерживается всезнающим недієгетическим наратором. Основным является прием внутренней фокализации, хотя используется и внешняя

фокалізація, поскільки нарратор внімательно наблидает за героями, фіксує их жесты, мимику, інтонацію, емоціональні реакції.

Ключевые слова: нарратив, нарратор, суб'єктивна манера повествованія, діалогізований монолог, авторська стратегія изложєнія.

Khamedova Olga. Narratologic Analysis of the Novel Barbara Reding «Mad Men». The article explores narrative structure in the novel «Mad Men» by a contemporary Ukrainian writer Barbara Reding. Features of functioning narrative elements are determined. The subjective manner of presentation (dialogized monologue form) dominates in the novel. Text reception interference is determining factor in the narrative when text character and the actual presentation of combined text narrator. In the novel this type of narrator is modeled which affects the process of perception and interpretation of work. Diegetic narrator realized author strategy presentation. He is often limited in their knowledge, but in this case presentation supported by omniscient non-diegetic narrator. Reception is the principal internal focalization, but external focalization used too: the narrator is closely watching the heroes, captures their gestures, facial expressions, intonation, emotional reactions.

Key words: narrator, narration, subjective manner of presentation, dialogized monologue, author strategy presentation.

Стаття надійшла до редколегії
19.09.2015 р.

УДК 94(477.83/86)''13/15'':929.52

Олег Цебенко

Роздуми про оборону України й руського народу в літературній спадщині Яна Щасного Гербурта

У статті йдеться про польсько-турецьке протистояння на рубежі XVI–XVII ст. на південно-східних кордонах Речі Посполитої, у яке було втягнуто українські землі. У цьому аспекті викликає зацікавлення концепція передмур'я українських теренів, яка набирала тоді популярності в Речі Посполитій. Важливе значення мало обговорення ролі запорізького козацтва в системі оборони Речі Посполитої. Акцентовано увагу на поглядах польських публіцистів початку XVII ст. щодо незахищеності південно-східного кордону Корони Польської, реформування польського війська, посилення військової дисципліни та ін. Проаналізовано численні твори Яна Щасного Гербурта, у яких він висловлює думки щодо оборони України й руського народу. Ян Щасний першим серед співвітчизників висловив думку, що без запорізького козацтва неможливо організувати надійну оборону українських земель Речі Посполитої.

Ключові слова: польсько-турецьке протистояння, оборона українських земель, концепція передмур'я, публіцистичні твори, запорізькі козаки, реорганізація війська.

Постановка наукової проблеми та її значення. Останнім часом польсько-турецьке протистояння на кордонах Речі Посполитої в XVI–XVII ст. стало популярною темою вітчизняної й зарубіжної історіографії. Але мало кому із загалу читачів відомо, що Ян Щасний Гербурт – автор публіцистичних творів, у яких висловлює думки й щодо оборони українських земель, і власне українського народу від внутрішнього та зовнішнього засилля. Тому особливо в теперішній неспокійний час ця тематика набуває особливої актуальності.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Публіцистичні твори початку XVII ст. не стали об'єктом спеціального вивчення української історіографії. Частково зазначеної теми торкаються польські дослідники Т. Бернарт, Я. Тазбір, Е. Опалінський та ін. Особливе зацікавлення викликає робота В. Пилипенка «Польсько-кримське прикордоння та реформування війська в політичній публіцистиці Речі Посполитої 1610-х років». Але, на жаль, жоден із згаданих дослідників не приділив уваги дослідженню публіцистичних творів Яна Щасного Гербурта, які, безсумнівно, мали великий вплив на формування політичних поглядів тогочасної польської шляхти. Тому під час дослідження цієї проблематики потрібно було вдатися до пошуків додаткових і архівних, і літературних джерел.